



У тексту се разматрају грчке, бугарске, српске и македонске иконе и фреске настајале између XVII и XIX века са ликом поглавог светог Христофора. Хронолошким праћењем њиховог учесталог сликања у доба туркокрације на Балкану, закључује се да су оне у овом периоду биле свете слике које су више од других персонификовале хришћанску веру у чудотворно спасење и вечни живот, али и наду у национални опстанак и коначно ослобођење.

Свети мученик Христофор, подједнако омиљен код православних (9. мај)¹ и римокатолика (25. јул)², и у источним и у западним *Житијима* описан је као светитељ необичног лика и циновог раста, захваљујући којима добија колико занимљиве и својеврсне толико и лако препознатљиве ликовне представе. Осим светог Христофора-Христоносца, познато је још десетак других хришћанских подвижника с истим именом из

* Ово је текстуално и илустративно трећа верзија рада објављеног под насловима: *Свети Христофор: од Христоносца до поглавог демона*, Источник, 31–32 Београд 1999, 127–134, прештампано у: *На размеђу Истока и Запада: Студије и чланци о новијој српској уметности*, Београд 1999, 175–182, и *Лик поглавог светог Христофора у ликовној уметности балканских народа*, у: *Неохеленско наслеђе код Срба*, I, Београд 2005, 275–296. Нови подаци и материјал до којих сам у међувремену дошла уверили су ме да ова тема завређује да јој приђем још једном.

¹ Ј. Поповић, *Житија светих за месец мај*, Београд 1974, 219; Епископ Николај (Велимировић), *Охридски пролог*, Београд 1999, 351.

² L. Réau, *Iconographie de l'art chrétien III (Iconographie des saints I)*, Paris 1958, 304; F. Werner, *Christophorus, Martyrer*, у: *Lexikon der christlichen Ikonographie* 5, Rom-Freiburg-Basel-Wien 1973, 496.

чијих му се житија, омашком, каткад приписују поједина чуда и страдања³.

Горостасни ратник Репробус⁴, пореклом из малоазијске покрајине Ликије⁵, у жељи да се нађе у служби најмоћнијег владара света, прихвата се дужности преношења људи на леђима преко једне велике и набујале реке. Случај је хтео да се на његовим раменима једном приликом нађе мушко дете које током проласка реке из часа у час толико добија на тежини да се диву, осим што једва успева да га пренесе на другу обалу, учини да је на себи носио цели свет. Када се у лику дечака разоткрје сâм Христос, он поверава Репробусу како на себи није носио цео свет него само његовог Творца због чега га у води, хотећи да му се одужи, крштава и надева име Христоносац (Христофор)⁶. То је и разлог што се композиције са светим Христофором у западноевропској уметности називају

³ F. Halkin, *Bibliotheca hagiographica Graeca, I*, Bruxelles 1957³, 110; Епископ рашко-призренски, Господин Павле, *Како се слика Свети Христофор*, Гласник Српске православне цркве, Београд, март 1976, прештампано у: Патријарх Павле, *Да нам буду јаснија нека питања наше вере*, I, Београд 1998, 208.

⁴ Христофорово првобитно име Репробус (Репрев, Репровос) означавало је супротност Probusu (лат. – добар, ваљан, поштен), али и некога ко је, наставши се на проби или у тешком искушењу, поново признат за ваљаног и исправног. – уп. Патријарх Павле, *нав. дело*, 205.

⁵ У западним мартирологијумима изреком се наводи како је свети Христофор био родом из Палестине, са много живих трагова сећања у малоазијским легендама.

⁶ Вођен западном традицијом, В. Назор 1922. године пише романирану *Легенду о светом Христофору*. Име главног јунака Репробус (Проклетник) објашњено је злом коби добијања превеликог тела које усрђује мајку на порођају. Оставши удовац, Репробусов отац предаје наказног сина лађарима на старање, а сâм одлази у лов у планину. Стасалом момку ненадано се враћа



1. Свети Стефан и свети Христофор, Непознати грчки мајстор, прва половина XVIII века, Музеј икона, Реклингхаузен
 1. SS Stephen and Christopher, Anonymus Greek Painter, first half of the 18th century, Ikonen-Museum, Recklinghausen

отац и одводи у хајку на лавове где Репробус увиђа да га се звери уопште не боје. Смртно рањени отац се опрашта од сина речима: „Таква је снага дар злих богова. Биће увек сâм и несрећан. Иди у свет и тражи онога ко је јачи и тежи од тебе!” Пошавши у свет, Репробус ступа у службу једног хришћанског краља, а потом се нуди још јачему, ономе који се никада не боји, ђаволу. Кренувши заједно на пут, они долазе до дрвеног Распећа од којег се ђаво уплаши толико да Репробус увиђа како убудуће треба да служи Христу. У потрази за њим, Репробус служи као скелеција, преносећи на раменима људе, ствари и стоку с једне на другу речну обалу. Једнога дана, на позив неког дечаћића, див, упркос невремену, упрти непознатог малог путника на леђа. Издржавши невероватно тешко бреме, Репробус изнемогао стиже на обалу где угледа како се дете које му се захваљује као Христофору истовремено претвара у горостасног човека. Огрнут белим плаштом и окруњен трновим венцем, он нестаје ка Сунцу, а Христофор коначно спознаје Христа. — уп. V. Nazor, *Legenda o sv. Hristoforu*, у: *Sabrana djela Vladimira Nazora*, XII, Zagreb 1977, 125–150, 270–305.

Тријумфом вере или, када је реч о делима протестантских уметника, *Алегоријама евхаристије*. Свети мученик Христофор у лику доброћудног цина нашао је своје место и на зидовима пећинских цркава Кападокије⁷, у цркви светих Петра и Павла у Великом Трнову⁸, у цркви манастира Старо Нагоричино⁹, у лесновској припрати¹⁰, дечанском наосу¹¹, у манастирском храму села Конче¹², Полошком, Матки (1497)¹³, цркви светог Николе Анапавсе на Метеорима (1527)¹⁴, цркви манастира Благовештења Кабларског¹⁵, светогорским манастирима Дохијару, Протатону¹⁶ и католикону Велике Лавре¹⁷, у цркви светог Ђорђа манастира Темске (1576)¹⁸, Претечиної цркви манастира Јашуња (1583)¹⁹, цркви светог Николе манастира Слепче (1673/1674)²⁰, и другде. Штавише, у околини Битоља налази се село Христофор и у њему истоимена манастирска црква, обновљана и почетком и крајем XIX века²¹. Због своје најпопуларније

⁷ Патријарх Павле, *нав. дело*, 210.

⁸ F. Werner, *нав. дело*, 504.

⁹ Патријарх Павле, *нав. дело*, 212.

¹⁰ С. Габелић, *Манастир Лесново: Историја и сликарство*, Београд 1998, 204–205.

¹¹ Патријарх Павле, *нав. дело*, 210, 212.

¹² И. Ђорђевић, *Свети Христофор у српском зидном сликарству средњег века*, Зограф 11 (1980), 63, 67

¹³ Д. Горгиевски, *Култот на свети Христофор во Р. Македонија*, PATRIMONIUM. МК, 3–4, 5–6, Скопје 2008/2009, 119–124.

¹⁴ Δ. Σοφianos, Ε. Τσιγαριδας, *Ιερα Μονη: Αγιον Νικολαου Αναπαυσα Μετεωρων: ιστορια–τεχνη*, Τρικαλα 2003, 234.

¹⁵ Патријарх Павле, *нав. дело*, 212.

¹⁶ *Исто*, 209.

¹⁷ F. Werner, *нав. дело* и место.

¹⁸ В. Петковић, *Преглед црквених споменика кроз повесницу српског народа*, Београд 1950, 323.

¹⁹ Г. Суботић, *Зидно сликарство Светог Јована Претече у Јашуњи 2*, Лесковачки зборник, XXXI Лесковац 1991, 27–28, сл. 8.

²⁰ Н. Митревски, *Свети Христофор во фрескоживописот на црквата свети Никола во манастирот Слепче – Пиротско*, Пелагонитиса, 9–11, Битола 2000, прештампано у: *Студии за живописот од западна Македонија: XV до XVIII век*, Скопје, 2009, 254–261.

²¹ В. Петковић, *нав. дело*, 344; К. Ј. Пејовић, *Христофор*, у: *Енциклопедија православља*, 3, Београд 2002, 2030.



2. Свети Христофор, фреска непознатог грчког мајстора из хиландарског параклиса Богородичин покров, 1740.

2. *St. Christopher Anonymus Greek painter, fresco, 1740, Chapel of the Veil of the Holy Virgin at Chilandar Monastery*

епизоде из *Житија*, свети Христофор се и на Западу и на Истоку сматра заштитником путника, ходочасника, аутопревозника, алпиниста, атлета, носача, градитеља мостова, баштована и воћара²², али и делотворним брзопомоћником против заразних и неизлечивих болести (куге), нечистих духова, урока, зубобоље и изненадних животних опасности²³.

Осим као цин са процветалом гранчицом (Кападокија) и као ратник са копљем и мачем, односно,

²² L. Réau, *нав. дело*, 306.

²³ Запажајући како лажне приче о чудима и натприродним појавама утолико више голицају уши уколико су невероватније, Е. Ротердамски у *Похвали лудости* помиње празноверје о ликовима светог дива Христофора који онога ко их види тога дана поуздано штите од смрти. Ово предање данас се највише одржало у Грчкој где се верује да онога ко види лик светог Христофора неће тога дана задесити изненадна смрт нити ће допасти какве друге животне невоље. Лик светог Христофора се зато и слика поред или изнад уласка у храм, а у новије време постаје и омиљени украс на шофершајбнама камиона и аутобуса. – в. Патријарх Павле, *нав. дело*, 208, 212.

штитом и крстом у рукама (Дечани; Протатон и Дохијар на Светој Гори), свети Христофор се на руским, румунским, српским, бугарским, грчким и синајским иконама и фрескама позновизантијског периода приказује и као поглави светитељ (грч. *κυνοκεφαλος*) с ореолом, заоденут плаштом налик пелерини. Према цариградском *Менологу* Василија II (X век), свети великомученик Репрев(е), у хришћанству Христофор, живео је и пострадао у време римског цара Деција (249–251). Као наследник египатког бога Анубиса²⁴, грчког Хермеса и римског Меркура, свети Христофор је, по легенди, потицао из варварског племена људождера и дивова са псећом главом²⁵.



3. В. Рафаиловић, Свети Христофор, детаљ са престононе иконе из цркве светог Николе манастира Градиште, 1796.

3. *V. Rafailović, St. Christopher a Sovereign-tier icon, a detail, 1796, church of St Nicholas at the Gradište Monastery*

²⁴ L. Réau, *нав. дело*, 307; Y. Bonnefoy, *Dictionnaire des mythologies et des religions des sociétés traditionnelles et du monde antique*, Paris 1994, 590.

²⁵ У старогрчком роману Псеудо-Калистена о А. Ма-



4. Свети Христофор, икона непознатог (грчког ?) мајстора, икона из цркве у селу Инџе Војвода код Бургаса, XIX век

4. *St. Christopher Anonymus Greek painter, icon, 19th Century, church at Indzhe Voivoda near Burgas*

У грчким синаксарима забележена је епизода из светитељевог *Житија* по којој се великомученик испрва био кинокефални демон, јео људе и био лишен моћи говора све док му, помоливши се Христу, анђео није дотакао уста и Христофор

кедонском приповеда се како је у походу македонског краља на Индију краљева пратња видела људе са псећим главама и безглавце који имају очи на грудима. Њих помиње и Херодот у *Историји* говорећи о дивљим становницима Либије. И старозаветног пророка Мојсија извештавају о земљи горостасних људи у земљи Ханану; вративши се након 40 дана са извештајем о Обећаној земљи, уходе доносе воће толико велико и тешко да су их морала носити по двојица окачено о мотку. Спрам хананских киклопских градова, утврђења и житеља, синови Израилеви изгледали су и осећали се као скакавци (Бр XIII, 24–34). На тимпанону портала Свете Магдалене у Везлеу у Француској (око 1130), међу окупљеним народом којем апостоли проповедају јеванђеље, налази се и племе са животињским главама.

проговорио и добио нормално људско обличје. Од тада он постаје један од најревностнијих бранитеља хришћана што је, уз његово необично ружно лице, натприродну висину и неуобичајену снагу, допринело Христофоровом отвореном и жестоком прогањању. Пославши на њега силу од 200 војника, римски цар Деције постиже сасвим супротан ефекат: уместо да му науде, војници, поставши сведоци чудотворног цветања Христофоровог сувог штапа и умножавања хлебова, и сâми поверују у Христа. Чим су стигли у Антиохију, и војнике и горостаса Репрева крштава тамошњи епископ, након чега овај страдалник у име Христа добија ново име – Христофор.

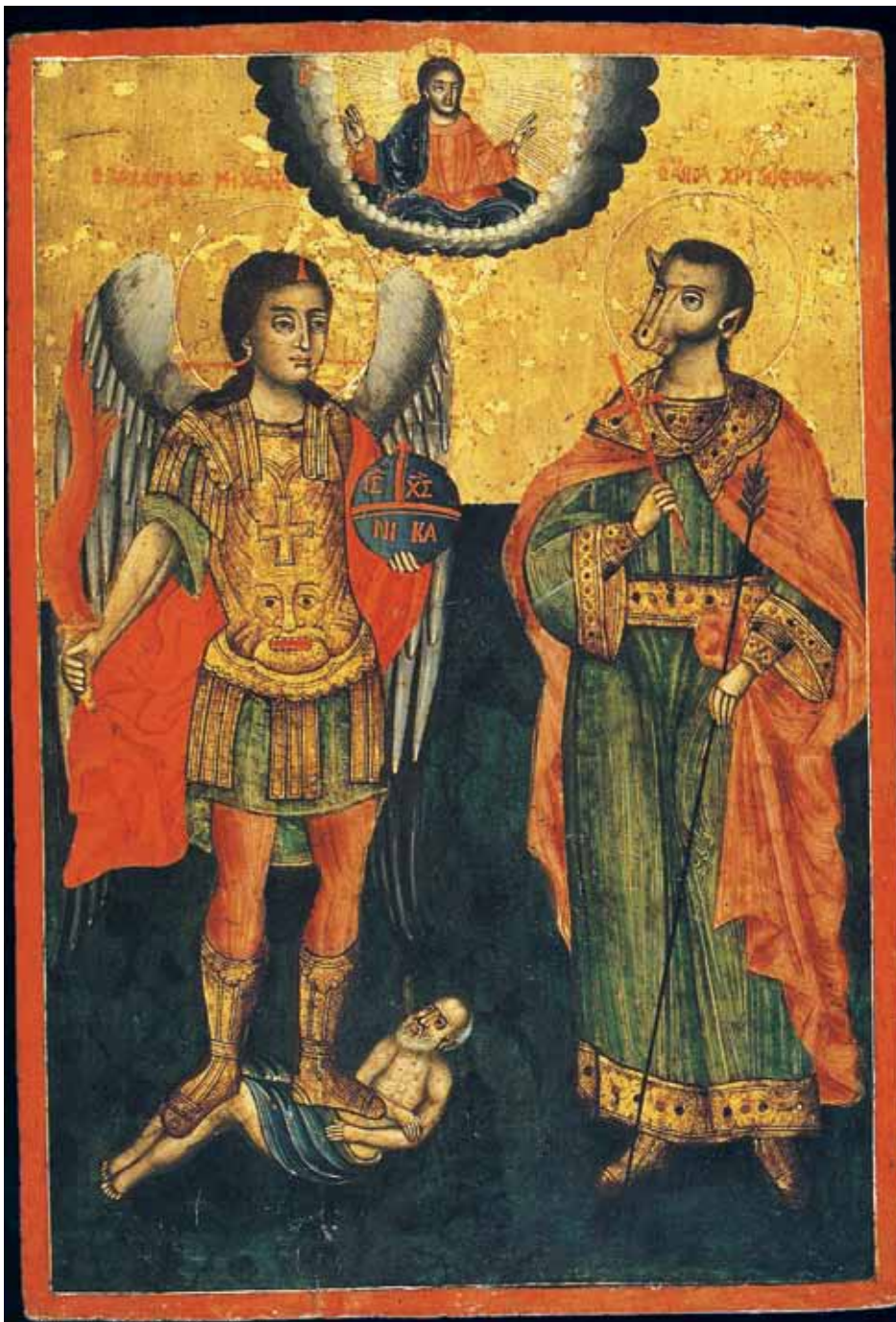
Не би ли опасног противника приволео да се одрекне Христа, цар Деције и даље прибегава разним лукавствима: доводи Христофору две лепе блуднице веште у свом занату, али, и оне се, као некад војници, враћају цару необављеног посла, изјављујући да су после сусрета са прокаженим, и сâме постале хришћанке. Бесан и љут, цар ставља две несрећне жене заједно са 200 преображених војника на страшне муке после којих, издахнувши, сви добијају мученичке венце. Искалђујући сав свој јад и јед на Христофору, цар извргава руглу његово ружно лице и застрашујући изглед, а онда га, увидевши да му тако неће наудити, мучи прибадањем клинџима за гвоздену постелу испод које је претходно заложена ватра, бацањем у бунар са привезаним каменом око врата и облачењем ужарене металне одеће. Оставши неповређен, Христофор успева и да мноштво присутних преведе у крило Христове вере, након чега и њих убијају преторијанци. Коначно, 249. године, римски цар Деције решава да Христофору оконча живот одсецањем главе мачем²⁶. На Истоку се верује да је светитељево тело откупио Петар, епископ града Аталије²⁷ и у њему га сахранио, а на Западу својатају Христофорове мошти, које су, допремљене незнано откуд, почивале неко време у Толеду, да би затим биле пренете у опатију Сен-Дени северно од Париза²⁸.

Приказивање светог Христофора са псећом главом или главом сличној коњској искључиво је везано за православни Исток, и то углавном за позновизантијски период који се на просторима Балкана обично поистовећује са добом туркократије. Изузетак представљају две ранохришћанске глинене иконе из Виноце (Кочани), датоване у V–VI век, данас похрањене у скопском Музеју

²⁶ Ј. Поповић, *нав. дело*, 220–221; Патријарх Павле, *нав. дело*, 206.

²⁷ Ј. Поповић, *нав. дело*, 221.

²⁸ Патријарх Павле, *нав. дело*, 207–208.



5. Свети арханђел Михаило и свети Христофор, Непознати грчки мајстор, прва половина XIX века, Византијски музеј, Атина
 5. *Holy Archangel Michael and St. Christopher Anonymus Greek painter, first half of the 19th century, Byzantine Museum, Athens*

Македоније, на којима је кинокефални свети Христофор приказан у друштву са другим великомучеником и ратником за Христову веру, светим Ђорђем²⁹. Запажену иконографску сродност између ранохришћанских виничких и туниских оплатних икона из приближно истог периода, потврђује и мозаик из Ел Џема са представом ме-

²⁹ К. Balabanov, *Ikone iz Makedonije /katalog izložbe/, Zagreb, srpanj 1987, 11, 35–36, 99; Д. Горгиевски, нав. дело, 118; Н. Митревски, нав. дело, 259.*

сеца Новембра³⁰ на којој две кинокефалне стојеће фигуре предводи трећа са кадуцејом у рукама³¹. Гласнички штап, палмина гранчица и крст у облику анкха уобичајени су атрибути египатског бога загробног живота и заштитника мртвих, Анубиса³², доцније античког Херманубиса³³, грчког Хермеса³⁴ и римског Меркура (Caducifer). Псоглави свети Христофор с великим крстом у једној, и копљем³⁵ у дру-

³⁰ Новембар персонификује јесен, зрело животно доба и меланхолију која претходи зими, старости и флегматичном темпераменту. – в. J. Seznec, *La survivance des dieux antiques, Essai sur le rôle de la tradition mythologique dans l'humanisme et dans l'art de la renaissance*, Paris 1980, 48. И у српској митологији и религији за месец новембар везују се вучји празници, тзв. Мрагинци; вук, његов двојник или alter ego, пас, као и коњ, сматрани су сеновитим животињама, онима у којима се налазе душе умрлих предака. – в. В. Чајкановић, *Три божићна обичаја*, у: *Мит и религија у Срба, Изабране студије*, Београд 1973, 216–217; Исти, *Божић, његово порекло и значај*, *ibidem*, 228; Наш народ и данас верује како упорно јављање

пса слуги да ће неко ускоро умрети, као и да, с друге стране, душа покојника може да уђе у пса од кога се онда плаше и ђаволи и вампири.

³¹ К. Balabanov, *нав. дело*, 10; Y. Bonnefoу, *нав. дело*, сл. на стр. 592.

³² В. Чајкановић, *О врховном богу у старој српској религији*, у: *Мит и религија у Срба*, 331.

³³ Y. Bonnefoу, *нав. дело*, 590.

³⁴ Старогрчком богу Хермесу чија је животиња пас одговара, по *interpretatio christiana*, арханђел Михаило. – в. В. Чајкановић, *нав. дело*, 318, 331.

³⁵ Исти, 385–387. Као престилизоване путнички штап, штака или палица (кадуцеј), копље је атрибут свих



6. Свети Христофор, фреска из цркве Успења Богородице манастира Суково код Пирота, 1857/1858.

6. *St. Christopher, fresco, 1857/1858, church of the Ascension of the Holy Virgin at the Sukovo Monastery near Pirot*

гој руци, којим пробада змију са људском главом из Виничког Калеа, представља нешто измењен али још увек лако препознатљив лик најпопуларнијих блискоисточних древних психопомпа, посредника између света живих и мртвих и гласника бесмртности. Пса као чувара Доњег света сретали су сви покојници, а нарочито често хероји и ратници, па се његова устаљена симболика понавља у готово свим магијско-религиозним обредима.

Већ је запажено како су представе са псоглавим или коњоликим демонима (тзв. Меланхтоново

хтонских божанстава помоћу којег су људе претварали у животиње и оживљавани мртве у гробу

чудовиште или *Papstesel* које је избацио Тибар 1495) у западноевропској графици XV–XVI века биле у служби пропагирања антипапистичких покрета и најављивања скорог краја папског примата³⁶. У јек реформаторског покрета, штампале су се бројне пропагандне књижице о погрешним учењима и заблудама римокатоличке цркве. Оне су обиловале и другом видовима карикираних папистичких идола (*idola Papistarum*)³⁷ и наказних божанстава – попут троглавих представа Свете Тројице са шест руку и ногу – алузијама на римокатоличку догму о *Filioque*. Свима им је заједничко угледање на илустрације из средњовековних *Бестијарија*. Неки од ових таласа, вероватно путем штампаних алманаха, заплуснуо је и православне средине.

Икона и фресака са светим Христофором псећег лика било је у раздобљу од XVI до XIX века од северноруских до синајских простора. Животињски лик овог великомученика приказиван је претежно у полупрофилу, са псећим кратким и шиљастим ушима и издуженом њушком као у свиње. Неуобичајеном изгледу светитеља понекад су доприносили и широки, наборани врат и дуга коса

слична коњској гриви. Остали део стојеће фигуре светитеља није одударо од људске: обучен у хитон и химатион или ратнички панцир, свети Христофор је готово по правилу био заогрнут плаштаницом³⁸. Великострадалник је предста-

³⁶ J. Baltrušaitis, *Fantastični srednji vijek: Antičko i egzotizmi u gotičkoj umetnosti*, Sarajevo 1991, 29–30.

³⁷ R. Theodorescu, *Sur un chapitre de la Renaissance transylvanie: art du livre et art funéraire aux débuts de la Réforme*, Revue roumaine d'histoire de l'art, Série de Beaux-Arts, XXIII, Bucarest 1986, 21–25, fig. 1, 2, 5.

³⁸ Огртач, мушка горња хаљина или путничка и ратничка кабаница или хламида слична данашњој пелери-



7. Свети Христофор, Акварел (1906) рађен по фресци из цркве светог Јована у Г. Матејевцу код Ниша, 1863.
7. St. Cristopher, watercolour (1906) after the fresco (1863) from the church of St John at Gornji Matejevac near Niš

вљан како држи крст, штит или копље-хелебарду или како једном руком благосиља. Овај ратник у име Христово, попут арханђела Михаила, понекад стаје ногом на савладаног демона, приказује се и како га Христос благосиља или крунише мученичким венцем или у тренутку док му се, подигнуте главе и отворених уста из којих вири језик, управо враћа изгубљена моћ говора. Поред руских (Ермитаж, Третјаковска галерија, Исто-

ни један је од карактеристичних атрибута свих демона и божанстава Доњег света (Хад, Хермес или Хламидофорос, Танатос). У хришћанској традицији огртач носи свети арханђео Михаило, а у српском народном веровању он се везује за вукодлака и вампира. Да је заиста у питању плашт са натприродним моћима, потврђује легенда да његов власник губи енергетски набој уколико му се он одузме или сакрије, као што змај нестане кошуље губи снагу. – в. В. Чајкановић, *Божјић, његово порекло и значај*, 223; Исти, *О врховном богу у старој српској религији*, 383.

ријски музеј у Москви, иконе једног ростовског и популарних северноруских народних мајстора³⁹), грчких (Византијски музеј у Атини⁴⁰), бугарских (Национални археолошки музеј у Софији⁴¹, црква у селу Инце Војвода јужно од Бургаса⁴²), синајских икона (манастир Свете Катарине⁴³) и румунских фресака (Молдовица⁴⁴), посебно су занимљиве представе светог Христофора кинокефала, радови грчких, српских и македонских зографа из XVIII и XIX века⁴⁵.

У светогорским манастирима – Великој Лаври⁴⁶ (1715), Каракалу⁴⁷ (1717), Ватопеду⁴⁸ и Хиландару⁴⁹ (1740) – грчки сликари⁵⁰ су готово узастопно исликали веома упечатљиве, несвакидашње и нео-

³⁹ L. Réau, *нав. дело*, 310; F. Werner, *нав. дело*, 500. Руски Синод указом из 1722. године изричито забрањује иконописање разних изопачења противних природе, где су спадали и распрострањени ликови светог Христофора са пасјом главом, као и Богородице Тројеручице. – в. Л. Успенски, *Теологија иконе*, Манастир Хиландар 2000, 302.

⁴⁰ Реч је о две иконе из овог музеја; једна је датована у 1685. годину (кат. бр. 1481 – в. F. Werner, *нав. дело*, 499, сл. 1), а друга потиче из М. Азије и са почетка је XIX века; приказује светог Христофора заједно са светим арханђелом Михаилом који гази грешника, а Христос их благосиља (кат. бр. 1480 – в. E. Chalkia, *Heirlooms from Asia Minor*, Athens 2003, fig. 46).

⁴¹ L. Réau, *нав. дело* и место.

⁴² И. Георгиева, *Българска народна митологија*, София 1993, сл. 169.

⁴³ F. Werner, *нав. дело* и место.

⁴⁴ I. D. Stefanescu, *L'evolution de la peinture religieuse en Bucovine et en Moldavie depuis les origines jusqu'au XIX e siècle*, Paris 1928, pl. LV/1; F. Werner, *нав. дело* и место. Фрескописани свети Христофор (1536/1537) овде држи зделу са пасјом главом. – в. З. Ракић, *Црква Покрова пресвете Богородице у Хиландару*, у: *Четврта казивања о Светој Гори*, Београд 2005, 176, 191–192.

⁴⁵ Патријарх Павле саопштава да је чуо како се један лик светог Христофора са псећом главом налази у цркви манастира Светог Никите код Скопља. Сва је прилика да је и ова представа настала под турском влашћу. – в. Патријарх Павле, *нав. дело*, 212.

⁴⁶ Исто, 212.

⁴⁷ F. Werner, *нав. дело*, 500.

⁴⁸ Патријарх Павле, *нав. дело* и место.

⁴⁹ Ђ. Бошковић, *Светогорски пабирци*, Старинар, XIV, Београд 1939, 104, сл. 37; Д. Медаковић, *Манастир Хиландар у XVIII веку*, Хиландарски зборник, 3, Београд 1974, прештампано у: *Трагом српског барока*, Н. Сад 1976, 133. Осим у параклису Богородичиног покрова, лик светог Христофора помиње се на зиду пред улазним вратима параклиса светог Јована Рилског (бивши параклис Светог Стефана) чији је живопис обновљен 1757. године, као и у доњој зони северног зида параклиса Светог Димитрија фрескописаног 1779. године. – в. Исто, 134–135; З. Ракић, *Цркве Светог*



8. А. Дичов, Свети Христофор, фреска из манастирске цркве свете Богородице Пречисте Кичевске, 1880/1881.
8. A. Dičov, St. Christopher, fresco, 1880/1881, church of the Holy Virgin Immaculate at Kičevo

чекиване представе једног хришћанског мученика за ову православну монашку државицу. Псоглави лик светог Христофора у профилу из параклиса Богородичиног покроба, премда накнадно истрвене губице и очију, још увек има видљиве мале шиљасте уши налик роговима, првобитно вероватно вешто сликаног животињског лика. Светитељ у десној руци држи тањушни бели крст, а левом поздравља заштитничким гестом *allocutio*-е. Око-вратници и манжете доње одежде и пурпурне пелерине која се спреда копча на дугме, украшени су раскошном златотканом тканином опточеном низом ситних бисера. У прву половину XVIII века датована је и грчка икона из Музеја у Реклингхаузену где се свети Христофор подигнуте крупне главе налик свињској, у ратничкој спреми и пребаченом црвеном пелерином, налази у друштву са

из атинског Византијског музеја. Доња хаљина и пелерина сликани су у загаситој модрој боји, оживљеној златним шрафурама. Једине украсе на целој фигури представља јарко црвени појас обмотан око струка и велико дугме којим је огртач закопчан високо уз врат.

Са подручја Балкана из XIX века потиче још неколико фрескописаних ликова светог Христофора-кинокефала, све радови мање познатих локалних мајстора. Један је већ репродуковани из села Д. Кормињани⁵³ код Гњилана, други је лик из цркве манастира Успења Богородице у Сукову код Пирота, трећи је Свети Христофор са фреске из цркве Светог Јована у селу Г. Матејевац код Ниша (1863)⁵⁴, а четврти из манастира Богородице Пречисте код Кичева. Косовски псоглави цин, свети

протођаконом светим Стефаном⁵¹.

У храму Светог Николе манастира Градишта⁵², недалеко од Петровца на мору, повише села Буљарице, налази се још један иконописани лик псоглавог демона светог Христофора. Туристички куриозитет познат као барски „Свети магарац” насликан је на доњем первазу, као пети од шест доисподпојасних светитеља на престоној икони *Деизиса*. Аутор ове иконе из 1796. године је последњи изданак гласовите сликарске породице Рафаиловића – Василије. Светитељев лик има широм отворена уста (губицу) без зуби и језика, као и огромно око приказано у *en face*-у на лику сликаном у полупрофилу. У десној руци држи издужени црвени крст, а леву држи подигнуту „на реторски начин”, у гесту *allocutio*-е – као и истоимени ликови из хиландарског параклиса и старији примерак

Димитрија и Светог Саве Српског у Хиландару, Нови Сад 2008, 23, 28, 51, сл. 8.

⁵⁰ M. Hatzidakis, *Byzantine Art of Mount Athos*, у: *Treasures of Mount Athos*, /Catalogue of the Exhibition/, Thessaloniki 1997, 25–26; P. L. Vocotopoulos, *Monumental Painting on Mount Athos, 11th–19th Century*, *ibidem*, 37; E. N. Tsigaridas, *Portable Icons*, *ibidem*, 53.

⁵¹ E. Haustein-Barch, *Icons: Ikonen-Museum, Recklinghausen*, Köln 2008, 82–83.

⁵² Патријарх Павле, *нав. дело*, 210; Љ. Стошић, *Манастир Градиште у Паптровићима*, Календар Српске православне патријаршије Црква за 2010. годину, Београд 2009, у штампи.

⁵³ Патријарх Павле, *нав. дело*, 204, 205, 212.

⁵⁴ Д. Бандић, *Народна религија Срба у 100 појмова*, Београд 2004².

Христофор, представљен је са високо подигнутом главом и знатижељним очима ка небу, отворених уста, са крстом и копљем у рукама и широко завијореном кабаницом. Свети Христофор псећег лика из манастира Сукова насликан је 1857/1858. године, заједно са другим светитељима, у балканској народној ношњи. Дугачки мрки плашт који је само пребачен преко њега пада и вуче се по земљи. Кратка постављена и обрубљена горња хаљина притегнута је појасом у струку. Преко белих чакшира навучене су дубоке црне чизме. Светитељ у десној, високо подигнутој руци, држи масивни бели крст. Највише пажње непознати мајстор је поклонио оживљавању светитељевог животињског лика, покушавајући да га у границама својих могућности – очовековечи. Кичевски свети ратник, псоглави свети Христофор из манастира Свете Богородице Пречисте, рад сина Дича зографа, Аврама Дичова⁵⁵ из 1880/1881. године, осим војничке пуне ратне опреме, тоболца пуног стрела, лука и копља, има и крст који држи десном руком. На десном рамену, повише кобалтног плашта који му је на супротној страни везан у чвор, налази се лик стојећег малог Христа који благосиља са обе руке. Осим што се у кичевском лику и фигури светог Христофора сустичу источна (кинокефална) и западна варијанта његове легенде (христоносна)⁵⁶, она још једном указује на древну магијску заштитничку улогу десног рамена и добрих демона или божанстава на њему⁵⁷. Будући да уметничка обнова духа Палеолога није

била остварива без оживљавања њених основних црквених начела (цариградски сабори из 1341. и 1351), повратак старијим иконографским решењима из XVI током прве половине XVIII века значило је истрајавање у опонашању већ опонашаног – враћању антипапистичким догамама исихаста⁵⁸. С друге стране, приказивање светитеља неуобичајеног лика – какав је, без сумње, псоглави свети Христофор – у време туркокрације на православном Истоку, може се тумачити и појачаном народном вером у чуда и спас од најезди варварских Агарјана и њихових нечувених зулума. Две виничке глинене иконе са есхатолошком и сотериолошком тематиком намењеној ратницима, херојима и страдалницима за Христову веру, уосталом, на то веома рано упућују. Коначо, уверење како су спољњи изглед (лице и телесна грађа), национална, верска или полна припадност и социјални статус пресудни за људско расуђивање, а унутарње, моралне вредности бића одлучујућа у коначном Божијем суду о човеку – основна су идеја водиља и Старог (1 Сам 16, 7; Пс 7, 9–10) и Новог завета (Гал 3, 28; Кол 3, 11). У светом Христофору псећег лика персонификована је вера у чудотворно спасење која је у доба робовања под Турцима балканске народе национално освешћивала и напajала на чистим изворима ранохришћанских веровања. Трагови старинских паганских мистерија у јужнословенском и православном култу светог Христофора његово значење и значај не само да не умањују, него га и додатно учвршћују.

⁵⁵ Ц. Грозданов, *Утицај Христофора Жефаровића на стварање македонских мајстора XIX века*, у: *Западноевропски барок и византијски свет*, Београд 1991, 221, сл. 8.

⁵⁶ Иконографски најближа овој фресци је кипарска икона из цркве Светог Георгија у Терсефану из 1745. године. – в. А. & J. Stylianos, *The Painted Churches of Cyprus*, London 1985, fig. 263.

⁵⁷ В. Чајкановић, *Светац на десном рамену*, у: *Мит и религија у Срба*, 618.

⁵⁸ Е. Amand de Mendieta, *Mount Athos the Garden of Panaghia*, Berlin-Amsterdam 1972, 264.

Ljiljana STOŠIĆ

CULT OF CYNOCEPHALUS SAINT CHRISTOPHER IN THE BALKANS

Summary

The representations of dog-headed (cynocephalus) Saint Christopher are exclusively related to the Orthodox Christian East, most commonly to the Post-Byzantine period, coinciding, in the Balkans, with the Ottoman rule. Rare exceptions include two Early Christian terracotta icons of Vinica (Kočani, fifth-sixth century A.D.) in which dog-headed Saint Christopher is accompanied by Saint George.

In the Greek icons (1685; early 19th century) from the Byzantine Museum in Athens, and the Ikonen-Museum of Reklingshausen (early 18th century), the icons from the church of St Nicholas at the Gradište Monastery near Petrovac na Moru, 1796) and the village church at Indzhe Voivoda near Burgas (19th century), as well in the frescoes in the chapel of the Veil of the Holy Virgin at the Chilandar Monastery (1740), in the church of the Ascension of the Holy Virgin in the Sukovo Monastery (1857/1858) near Pirot, in the church of the St John at Gornji Matejevac (1863) near Niš, and in the church of the Holy Virgin Immaculate (1880/1881) at Kičevo, Saint Christopher is

represented in profile, with short pointed dog's ears, an elongated snout, a wrinkled neck and long hair similar to horse's mane. He is always shown wearing a dark mantle over a lower tunic or a cuirass. Only exceptionally, like in the Kičevo fresco and an earlier icon from Cypress, the Oriental (dog-headedness) and Occidental (Christ-bearing character) features of his saintly legend meet. During the 18th and 19th centuries, dog-headed Saint Christopher is represented both as an individual standing figure and in the company of Saint Stephen and Archangel Michael.

As a personification of the belief in miraculous salvation in the period of Ottoman rule, the image of cynocephalus Saint Christopher helped raise national awareness among the Balkan peoples and return to the sources of Early Christian beliefs. Easily recognizable traits of ancient pagan myths (Anubis–Hermanubis–Hermes–Mercury) in the Orthodox Christian cult of dog-headed Saint Christopher throw light on the antiquity and universality of its chthonic meaning.

Љиљана СТОШИЌ

КУЛТОТ НА СВЕТИ ХРИСТОФОР КИНОКЕФАЛОС НА БАЛКАНОТ

Резиме

Прикажувањето на свети Христофор со глава на пес (кинокефалос) е врзано исклучиво за православиот Исток, и тоа главно за доцновизантискиот период, кој на просторите на Балканот се идентификува со времето на туркократијата. Исклучок претставуваат две ранохристијански глинени икони од Винаца, кај Кочани, од V–VI век, на кои свети Христофор е со кучешка глава прикажан заедно со свети Ѓорѓи.

На грчките икони од Византискиот музеј во Атина (1685; почетокот на XIX век) и од Музејот на икони во Реклингхаусен (почетокот на XVIII век), на иконите од храмот Свети Никола во манастирот Градиште кај Петровац на море (1796) и од црквата во село Инце Војвода, во близина на Бургас (XIX век), како и на фреските од хиландарскиот параклис на Богородичиниот покров (1740), од црквата на Успението од манастирот Суково кај Пирот (1857/1858), од црквата Свети Јован во Г. Матејевац кај Ниш (1863) и од манастирот Света Богородица Пречиста Кичевска (1880/1881), свети Христофор е прикажан во профил, со кучешки куси, шилести уши, издолжена муцка, широк, набрчкан врат и со долга коса што наликува на

коњска грива. Преку долната облека или воениот панцир секогаш има префрлена темна наметка. Исклучиво на фреската од Кичево и на една постара икона од Кипар се втасуваат источната (со глава на пес) и западната варијанта (христоносец) од неговата светителска легенда. Освен како единечна стоечка фигура, свети Христофор со кучешка глава во токот на XVIII и XIX век се прикажува и во придружба на свети Стефан и свети архангел Михаил.

Персонификувајќи ја верата во чудотворно спасение во време на робувањето под Османлиите, ликот на свети Христофор кинокефалос национално ги оствестуваше балканските народи и ги враќаше на изворите на ранохристијанските верувања. Лесно препознатливите траги на древните пагански митови (Анубис–Херманубис–Хермес–Меркур) во православиот култ на песоглавиот свети Христофор укажува на древност и универзалност на неговото htonско значење.

превод од српски
М. М. Машиќ